

հերկարգործական երգեր, ընտանեկան երգեր, սիրոյ երգեր, կրթիչական երգեր, պանդուխտի երգեր, մահուան երգեր, հարսանեկան երգեր, եւն. (1) :

... Պարի երգերը մեծ մասամբ շատ հին ըլլալու են : Պարերը բաւական այլազան են . կան որ հովուեքագական նկարագիր ունին, ուրիշներ՝ բազմական ոգով, այլք՝ կատարական : Ամենէն նշանաւորներէն ու յատկանշականներէն մին՝ Մուշի Շորորն է, որուն եղանակը այս իրիկուն պիտի նուագուի՝ Սեբեանի պարերգներու շարքի մը հետ : Մուշը մայրաքաղաքն է Տարօնի ազնիւ նահանգին, բնավայր Մամիկոնեանց հերոսական ցեղին, որ դարերով Հայաստանի վաճառի եղաւ : Անտառական վառարան մըն էր նաեւ . առաւել է քանի մը մեծ գրագէտներ եւ մյուս Հայոց ամենէն բարձր երաժիշտներէն, ինչպատուր Տարօնեցին, որուն գեղեցիկագոյն շարականներէն մին, « Խորհուրդ խորին քը, պիտի երգուի այս իրիկուն » :

... Շորորը կը պարեն Մշոյ Ս. Կալապետի մեծ ուխտագնացութեան : Հանդիսաւոր պար մըն է՝ ծանր, գրեթէ կրօնական նկարագրով : Ջայն կը պարեն բոլորը միասին, այր, կին, ծեր ու մանուկ . անսահման բոլորապար մըն է, երբեմն երկու երեք հարիւր հոգիով կազմուած : Թմբուկի քանի մը հարուածէ յետոյ պարողները շրջանակը ձեւացնելու հրախորդ, զուրան կը սկսի եզանակն ոլորել, եւ բոլորակը կը տատանի թեթեւ ու շատ յամր շարժումով մը . ներդաշնակ ճօճում մըն է, նմանութիւն հասկերու վէտվէտման՝ սխլքին տակ որ կ'օրօրէ զանոնք : Բոլոր անոնք որ պարին կը մանակցին, խորին յափշտակութեան մը մէջ սուգուած կը թուին . բոլորը, անձայն, քաղցր ու ծանրաշուք յուզմունքով մը դինովցած, կ'ունենդրեն մեղտին որ օդին մէջ կ'երկարածդէ իր ցաւագին անուշութիւնը : Մերթ երաժշտութիւնը քիչ մը կ'երազէ իր շարժումը, խուսափուկ ժպիտ մը կ'ուրուագծէ, յետոյ նորէն կ'իյնայ իր երազուն խոկմանը մէջ : Այս պարը պէտք է շատ հին ըլլայ, շատ հաւանականաբար մնացորդ մը

հեթանոսական շրջանին, « Եսակ մը միտախըւական պար » ի պատիւ պաշտպան աստուծոյ մը :

Աշուղներու բանաստեղծութիւնը, ժողովրդական բանաստեղծութիւնն է՝ աւելի փայլուն, աւելի նուրբ ձեւով մը, օգին եւ գեղեցիկագիտութիւնը նոյնն են : (1)

Այժմ թողունք, Տիկիններ ու Պարոններ, որ կրաժշտութիւնը խօսի : Ան իր մասին աւելի լաւ կը խօսի քան բոլոր բացատրողական բուռերը : Բայց թիրեւս անօգուտ չէր այս քանի մը դժով ցոյց տալ ձեզի հոգեբանութիւնն այն ժողովրդին որ զայն յղացած է եւ բնական տեքորը որով մէջ յօրինուած է ան : Յանուն Փարիզի Հայկական Միութեան, որ կալմակերպից այս երիկոյթը՝ հայ արուեստի մասին Փարիզեան հասարակութեան գաղափար մը տալու համար, շնորհակալութիւն կը յայտնեմ ձեզի որ այսպէս խուճն բազմութեամբ եւ այդքան բարեհաջակամ համակրութեամբ եկած էք լսելու մեր ազգային երաժշտութիւնը :

Ա. Չ.

Mercure Musicalի դեկտ. 15ի թիւին մէջ, ուր հրատարակուած են նաեւ՝ իր առաճնին յոյունա՝ Պ. Զօպանեանի բանաստեղծութեան գլխաւոր հասցումները, Պ. Լաւի Լալուա, քերթին սնօրհնը, կը գրէ .

Մեր նախորդ նամակին մէջ հրատարակուած եղանակները եւ Պ. Զօպանեանի պերճաբան խօսքերը այնքան բարձրօրէն կը գովեն հայ երաժշտութիւնը՝ որ ոչ ոք չափազանցութեան մեղադրանքը պիտի ընէ ինծի եթէ բռնեմ թէ այս նուագահմուտէս յայտնութիւն մը եւ զմայլմեք մը եղաւ : Մենէ ոչ մէկը, կարծեմ, — բաց ի այդ մասին ծանօթութիւն ունեցող սակաւաթիւ անձերէ, — կրնար մտքէն անցընել գեղեցիկութիւններն այդ արուեստին որ իսկապէս ո՛չ եւրոպական է ո՛չ արեւելեան, այլ ունի նկարա-

(1) Այստեղ՝ մանրամասն վերլուծում ժողովրդական երգերու, և օրինակներ :

(1)՝ Յաջորդ հատուածները նուիրուած են դասական բանաստեղծութեան և երիկոյթին մէջ երգուելիք կըտորներուն մասին լուսաբանութեան :

տոնց նկատած էի իր մէջ զմայելի թեմպրով ձայն մը ճապուկ եւ ընդարձակ, բայց զեռ չէի տեսներ իր մէջ ձայնարձակման այդ յստակութիւնը եւ զօրութիւնը որ ամբողջ օրաբը հմայուած ու կարծես գիւթուած պահեց. թերեւս իրեն կը պարտինք նուագահանդէսին լուսազոյն վայրկեանները, ինչպէս եւ իր աշակերտ Պ. Մուղունեանին, որ ունի թէնորի ձայն մը ըս-քանչելի եւ այնքան լաւ «զրուած» որ արհեստի տեսակէտով կարելի է ըսել թէ այդ երիտա-սարգը այլ եւս ոչինչ ունի սորովելու: Պիտի չնեղանայ անուշտ եթէ ըսեմ թէ իր արտայայտելու ձեւը, շատ երաժշտական ու յուզումնաւիշ, երբեմն քիչ մը թատերական երեցումնեմ է, եւ թէ շատ աւելի կը սիրեմ Օ. Բարսե-եանի արտայայտելու ձեւը՝ իր նրբութեան, շնորհիւ եւ գոգոտ անկեղծութեանը համար: Պ. Շահ-Մուրատեանի ձայնը աւելի նախնական եւ ամենի հրաշալի տպագորութիւն թողուց երկրա-գործի երգերուն մէջ. եւ Կոմիտաս վարդապետը, որ քաղութիւնն ունեցաւ գալ խմբերը ղեկավարելու եւ ինքն իսկ մեղադրին երգելու, Տիտանայրին մէջ բարձրացաւ յուզմունքի այն-պիսի ներուժութեան մը որ գրեթէ արցունք բերելու աստիճանին կը հասնէր եւ որուն հա-մար հասարակութիւնը « օժտարիւն » մը ըրաւ իրեն: Ոչինչ աւելի սրտաշարժ էր քան տեսնել հասարակութեան ծափերուն առջեւ իր խոնարհիլը՝ քաղցրութեամբ ու վեհութեամբ՝ աեւ բարձր վեհաբրին տակ, յետոյ դարձեալ նստելը Միւսթէլ երգչոնիկին առջեւ ու կրկնելը տա-ղին վերջին տունը, երգելով զայն գրեթէ ցած ձայնով, մեծ վիշտերու զաղանթին մէջ, երկ-բամած կարեկցութեան ու ամիոգիւած խոկման չեղտերով, որ աստուածային ներկայութիւնը զգալի կ'ընեն Շատ մը ուրիշ մեղադրին կըրկ-նուեցան յայսպէս, Տէր ողորմեալ, զոր երգեց Պ. Մուղունեան եւ որուն խումբը կ'ընկերանար խորագրեցիկ ձայնողորմներով, Իմ յիմարի ետքը քնքուշ երգը զոր երգեց Օր, Բարայեան, Պ. Շահ-Մուրատեանի երգած Կոռնիլը, եւն: Դիչ անգամ տեսնուած էր աւելի լեցուն ու խանդավառ սրահ մը: Կոմիտաս վարդապետը, որուն կը պատկանի այդ մեղադրինը հաւաքած եւ անոր գեղեցկութիւնները առաջին անգամ զգացած ըլլալու պատիւը, ինքզինքը յայտնեց

հնարամիտ ու փափկաճաշակ երաժիշտ մը (com-positeur), որովհետեւ անոնցմէ շատերուն կցած էր դաշնակի կամ խմբի ընկերացում մը, ուր կը տեսնուի ամենաճիշդ ու ամենանորը զգա-ցում մը ազդային « թմայլիթէ » ին եւ գոյնին: Ժողովրդական մեղադրներու ընկերացման հարցը շատ զեւտարած լուծուելիք խնդիր մըն է: Բայց պէտք է զանգուարել երբ ճարտար ու պատկա-ռոտ ձեռքեր կը կատարեն այդ զգեստաւորումը, զոր մեր ականջներուն նախապաշարումը թե-րեւս հարկաւոր կը կացուցանէ, կամ գոնէ օգ-տակար՝ ի սկզբանէ:

Պիւսկի Guide Musical իր դեկտ. 9ի քիւին մէջ կը գրէ.

Այսմ' ամէն ոք համաձայն է ժողովրդա-կան երաժշտութեան բարձր ու այլազան շահե-կանութիւնն ընդունելու, եւ գրեթէ երեք քա-ռորդ դար առաջ Ռուսերու տուած օրինակին հետեւելով, շատերը վանադիր կ'ըլլան ցեղերու անանուն ներշնչման զանձեքը շահագործելու: Անցեալ շաբաթ իրիկուն Սալ տէ-դ Ալկիքիւթ-թէօրի հայկական նուագահանդէսին մէջ, Կոմի-տաս վարդապետը ինքզինքը յայտնեց իբր թան-կազին ծառայողը զատի մը որ այդպիսի անձ-նութիւններուն մը արժանի էր. խորագրեցիկ է գեղեցկութիւնը այդ բոլոր հայկական մեղադ-րներուն, որ իր շնորհիւ, արուեստագէտներու « րէփերթուար » յին մէջ կը մտնեն, ճոխացնելով հանդերձ Արեւելքի ֆոլքլորի մասին մեր ծա-նոթութիւնը:

Տեղը կը պակսի հոս ինքի՝ ընորոշելու համար շատ մասնաշատակ երաժշտութիւնը Հայոց, երաժշտութիւն որուն իր կուտիւն-ներն ու « թմայլիթէ » ներքը, մինչեւ իսկ հով-ուերգական երգերուն մէջ, գրեթէ եկեղեցա-կան երեւոյթի ու կուտան, թէպէս եւ մերթ շատ արեւելեան անփութութեամբ մը տողոր-ուած: Կ'արժէր երկայն յօդուած մը նուիրել:

Լեզինք յալորդարար, Պ. Զօպանեանի բանախօսութեամբը մեղադրութեամբ, մենքը-նեք, զուգերգներ եւ խմբերգներ, որոնց Կոմի-տաս վարդապետի դաշնակումները մերթ բոլոր-ովին դասական հիմք մը կուտային, եւ ուր նկատեցի շատ մասնաւոր «էֆէ»ներ՝ բոլորովին նուագարանային: Պէտք է յիշել նաեւ հետա-

քերթական պարի եղանակները զոր շատ յատկանշական կերպով դաշնակի վրայ նուագեց Օր. Շուշիկ Բաբայան :

Կտորները նշանաւոր կերպով արտայայտուեցան , շնորհիւ Օր. Մարգրիտ Բաբայանի , ներհուն երգչուհի մը՝ խորապէս արտայայտել ձայնով , Պ. Մուղունեանի՝ որ Թենորի շատ մաքուր Թէմպո մը ունի եւ իր ձայնը կը վարէ կատարեալ տպանովութեամբ , Պ. Շահ-Մուրատեանի՝ որ շատ ծափահարուեցաւ Կոմիկը երգելով , եւ Կոմիտաս վարդապետին՝ որ խումբը ղեկավարեց եւ ինքն իսկ երգեց եկեղեցական յուզիչ մեղադրեր :

Հասարակութիւնը շատ իրաւացի խանգավառութիւն մը ի յայտ բերաւ եւ կրկին տուաւ շատ մը կտորները փորկրամին՝ հակառակ որ ան արդէն շատ ճոխ էր :

Le Courrier Musical (15 դեկտ.) կը գրէ .

Այնքան ուժեղ որքան մասնայատուկ է համն այդ հայկական երաժշտութեան , որմէ բազմաթիւ եւ պատուական կտորներ մեզ հրաժեցուեցան Սալ աէ-դ-Ալլիքիւթ-Լէօրի նուագահանգէսին մէջ : Այս նուագահանգէսը տեղի ունեցաւ խնամքով Կոմիտաս վարդապետին , ներհուն երաժշտագէտ եւ խանդավառ տարածիչ իր ցեղին բնիկ արուեստին :

Պ. Չօպանեանի մէկ շահեկան բանախօսութիւնը ըստ արժանւոյն գովաբանեց Հայաց երաժշտութիւնն ու բանաստեղծութիւնը , ինչպէս եւ Կոմիտաս վարդապետի արիւնձաւոր եւսնդը Յետոյ՝ լսուեցան սիրոյ երգեր , աշխատանքի երգեր , պանդուխտի երգեր եւ կրօնական երգեր , խմբերգ կամ մեներգ , բոլորն ալ անհունապէս արտայայտուեց եւ որոնց մէկ մեծ մասը հասարակութիւնը կրկին տուաւ :

Պատուական էին մեներգչիները , Օր. Մ. Բաբայան , ՊՊ. Մուղունեան եւ Շահ-Մուրատեան . պէտք է գովեստով յիշել նաեւ Օր. Շուշիկ Բաբայանը , որ դաշնակի վրայ նուագեց ժողովրդական պարի եղանակներ , եւ դարձեալ՝ եկեղեցական մեղադրեր երգելու իր կերպին համար՝ Կոմիտաս վարդապետը , որ նոյնն էր այս երաժշտական հանդիսութեան :

Le Monde Musical (15 դեկտ.) կը գրէ .

digitised by

Անս նուագահանգէս մը որ մեղի կուտայ նորութիւն , որ մեզի կուտայ անսխալ բան մը , որ մեզ կը տանի հեռուն եւ մեզ կ'ապրեցնէ կեանքը ժողովրդի մը զոր չենք ճանչնար : Պուրկո-Տիւքուտի լեզուն պէտք էր՝ զաղափար մը տալու համար համըղութեանը վրայ այդ ժողովրդական կամ եկեղեցական երգերուն զոր Կոմիտաս վարդապետը մեղի կը բերէ Հայաստանէն , ու դարձեալ բաւական չէ . պէտք է անձամբ տեսնել սիւնէթին այդ երկայն սեւ ուրուականին որուն բարձր վեղարը կը վերացնէ ստուերի անկումը որ կը թափի իր անձէն . պէտք է անձամբ զգալ խորհրդաւորութիւնը , քաղցր մեղաքաղծութիւնը , նշական շքեղութիւնն այդ երգերուն ու անմահկարողին կ'աղերսեն կամ կը պանծացնեն բարութիւնները բնութեան , սիրական զգիւններ , դրան առջեւ ծաղկող « ինկի ծառը » , բարեբար անձերը , « Զան եղ » , « աղբէր եղ » . պէտք է անձամբ լսել պարի եղանակներու յափշտակող ուժը , զոր զայնակին վրայ արձակեց շատ ինքնատիպ Օր. Շ. Բաբայանը :

Պէտք է նաեւ անձամբ լսել՝ զաղափար կազմելու համար այդ հրաշալի երգչիներուն վրայ , ՊՊ. Շահ-Մուրատեան , Մուղունեան եւ Օր. Մ. Բաբայան : Եւ մարդ ցաւ միայն կարող է զգալ որ արդէն իսկ մեր յիշողութեան մէջ այնքան հեռու ըլլայ , բայց եւ մ'յնքան բարձր , այդ յայտնութիւնը անծանօթ գեղեցկութեան մը , զոր մարդ պիտի ուզէր կրկին տեսնել , որովհետեւ առաջին հանդիպումէն իսկ՝ մարդ անոր համար անսահման սիրով մը լեցուած կը զգայ ինքզինքը :

Auroreի մեջ , Պ. Փոլ Կիօ կը գրէ .

Կոմիտաս վարդապետ , դարապետ էջմիածնայ Մայր Եկեղեցւոյ , եւ որ այսմ մեր հիւրն է ի Փարիզ , ձեռնարկած է Ֆրանսական հասարակութեան ծանօթացնել իր երկրին ժողովրդական ու եկեղեցական երաժշտութիւնը , հետեւելով իր հայրենակից եւ մեր արի բարեկամ Պ. Չօպանեանին , որ , բազմաթիւ հատորներով , որոնց մասին Օրօրը խօսեցաւ արդէն , յայտնեց Ֆրանսային , արեւելեան տեսիլներով կիտուած ծագարդ ոճով մը , Հայաստանի գրական եւ քերթողական հանձարը :

A.R.A.R.®

Կոմիտաս վարդապետը վերջերս տուաւ երկու նուագահանդէս, մին՝ « Ակրիքի լիճէօր տը Զրանս »-ի սրահին մէջ, միւսը « Ընկերական բարձր ուսումնասիրութեանց Դպրոցին » կըցուած « Արուեստի Դպրոց »-ին մէջ :

Ո՛վ զմայլելի թարութիւնը Լոսիի երկ-բազործներու երգերուն, զոր արտայայտութեան ա՛յնքան մեծ ազդուութեամբ երգեց Պ. Շահ-Մուրատեան — հայ աշակերտ մը մեր երաժշ-տական Կոնսերվատիւարին — խումբին ընկե-րակցութեամբ :

Ինչպէ՞ս արդէն ըսի ուրիշ յօդուածի մը մէջ, ինչ որ ամենէն աւելի արժանի է սքան-չացման՝ հայ ժողովրդական բանաստեղծութեան մէջ, իրերու տեսակ մը հոգեբանական բայտա-րութիւնն է: Միեւնոյն նկատողութիւնը կարելի է ընել եւ հայ ժողովրդական երաժշտութեան մասին: Իր կշիռութիւնը, իր ձայնախնութիւն-ները, իր մեղոտական չեշտիլի փափկութիւնը՝ զայն կը դարձնեն նկարագրի ու միանգամայն յուզիչ արտայայտութիւն մը ցաւերուն այդ ժողովրդին որ զինք չըմպապատող գեղեցկութիւններուն ի տես կը խայտայ, բայց որուն հոգին սեղմուած, չղթայուած է ցաւէն: Այդ տառա-պանքն է որ ժողովրդական հոգին անդադար կը մղէ արտաքին աշխարհին օդնութիւնը հայ-ցելու :

Հով արէք, սարեր քան, հով արէք,
Իմ դարձիկն դարման արէք .
... Սարեր, ձուրեր, դաշտեր, քըրեր,
Մարմանդ մարմանդ վազող աղիւրնրեր,
Մի վեր կացէք, իմացէք,
Տեսէք իմ սրտի ցաւեր :

Սուր պայթար մը կ'անցնի, սակայն, ընութեան ու մարդուն միջեւ, որովհետեւ լեռ-ները, աւաճ, « հով չեն անում », եւ մարդ-կային ցաւերու « դարման չեն անում »: Ուստի եւ բանաստեղծը անստոյգ է . ինչի պիտի ըլլայ իր եղբայրը .

Աղբեր իր ձին Թամբել ա ,
Եարոջ դըռնէն անցել ա .
Եւ դաշտը խաղցել ա ,
Անձրեւ եկե Թըջել ա :

Բարեբաղդաբար « արեւը զայն ընդհուպ պիտի չորցնէ » . որովհետեւ ժողովուրդը ցաւը կ'երգէ, բայց անոր ետեւը կը փնտռէ ուրախութիւնը, կիսանքի յախտնական աղբիւր :

Իր երկու նուագահանդէսներու միջո-ցին, Կոմիտաս վարդապետը մեղի լսելի ըրաւ չահեկան շարք մը մեղոտիներու, ուր ըմբռն-նեցինք բնավայրի համը, եւ զմայլեցանք դաշ-նակու մին վրայ, որ հոյն ինքն Կոմիտաս վար-դապետի բարձր հմտութեան ու հանճարաւորու-թեան դործն է : Ու նուազ չսքանչացանք Կո-միտաս վարդապետի տաղանդին ու հմտութեան վրայ՝ եկեղեցական երգերուն մէջ՝ զոր ինքն իսկ երգեց՝ ձայնով մը որուն հնչիւնը, խորա-պէս արտայայտիչ, սրտեր կը ցնցէր :

« Մեղի իմացուցին թէ Կոմիտաս վարդա-պետը մտադիր է ի մտադրաւարակել հայկա-կան մեղոտիներու շարքի մը առաջին հատորը : Անկեղծօրէն կը ծափահարենք այս պատուական դաժմութարին .

« Պ. Զօպանեան, որ երբեք առիթ մը չի փախցնիր յայտնելու իր սէրը հայրենի երկրին, քանի մը վայրկեանի համար ընդմիջեց Կոմի-տաս վարդապետի առաջին նուագահանդէսին երգումը կտորներուն շարքը՝ արտասանելով Հայաստանի բանաստեղծութեան եւ երաժշտու-թեան վրայ բանախօսութիւն մը, զոր ներկայ ստուարաթիւ հասարակութիւնը քիտմորէն ծա-փահարեց : Քիչ օրէն գրքոյի ձեւով հրատա-րակուած պիտի տեսնենք այդ գրական գործը : Միեւնոյն ատեն, Մեքիկա՛ն Զրանսի՛ն հոյ. 15-ի թուին մէջ կը գտնենք Պ. Զօպանեանի մէկ յօդ-ուածը՝ « Ժամանակակից Հայաստանի առաւ-եալին » Ն. Վ. Մկրտիչ Խրիմեանի մասին » :

(Յօդուածի տարեմակութիւնը ամփոփում մըն է Խրիմեան Հայրիկի եովրուած ուսումնա-սիրութեան որուն քաղաքականութիւնը Անանիոսի ընթերցողները կը գտնեն մեր այս բիւլեն մէջ: Յի-տաւակելով « Այլ առջ ո՛ւր մեր Բազմաւաս իե-խանք . . . », հասուածը, Պ. Կիօ կ'աւելցնէ . « Այս կտորը համարապէս Լեւոնտիական վե-հուպիւն մը ունի » :

